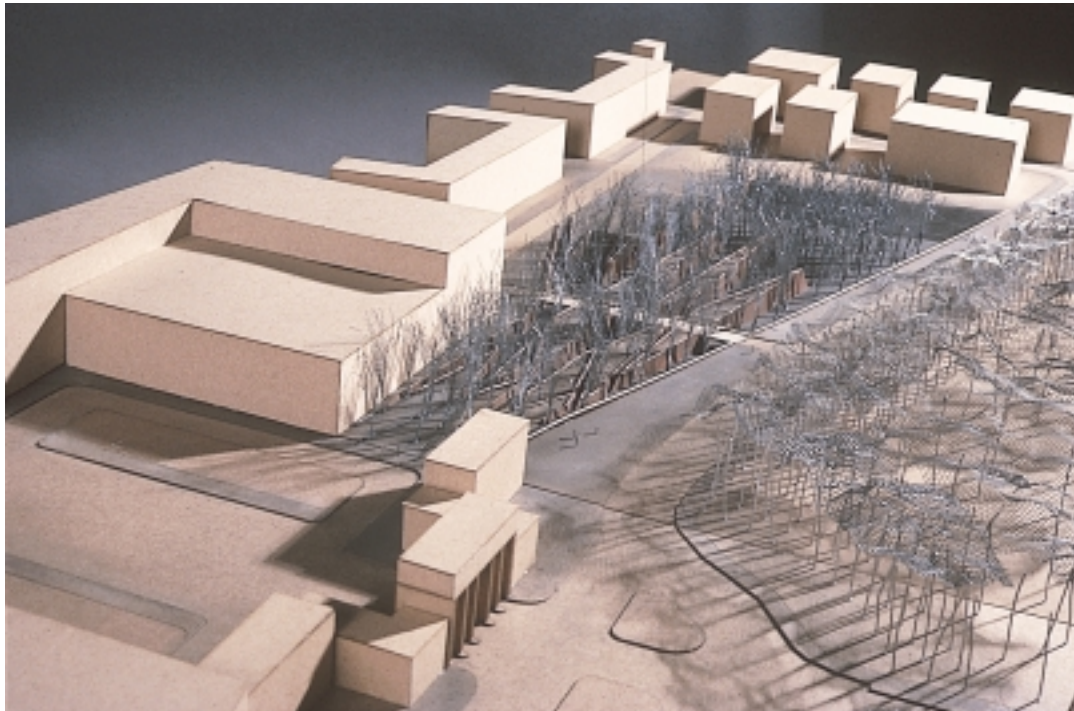

אנדרטה לשואה, ברלין

תרגיל תיאורטי: אלטרנטיבה

מאת ורדית צורנמל

מבט על

של הזכרון", עיקור של ההתמודדות עם העבר על-ידי בניית המונומנט: "האנדרטה כתיעול ארכיטקטוני של האחריות".

סטודיו, הצעה אלטרנטיבית

לפני שלוש שנים, בעיצומה של הסערה הציבורית על הקמתה של אנדרטת השואה המרכזית בברלין, הציע וילפריד ואנג, מנהל מוזיאון האדריכלות הגרמני דאז, להנחות סטודיו לאדריכלות בהרוארד אשר יעסוק בשאלות העומדות בבסיס הפולמוס. בניגוד לתחרויות התכנון אשר התקיימו בגרמניה בשנות התשעים ואשר התמקדו באתר התחרות עצמו (20 דונם במיקום מרכזי, אך תחום מוגדר היטב), מטרת הסטודיו היתה לבחון את האנדרטה כחלק מההקשר העירוני הרחב. הבחירה שלי, כסטודנטית, להשתתף בסטודיו זה היתה מלווה בספקות רבים, אשר רק הלכו והתחדדו במהלך הביקור המשותף בברלין. באמצעות תהליך התכנון של אנדרטה קיוויתי להבהיר לעצמי משהו מן התהיות שהיו לי לגבי התכלית ועצם האפשרות של הנצחת השואה היום, בכל מקום ובגרמניה בפרט.

נקודת מוצא: אנדרטה היא ביטוי פיזי של זכרון קולקטיבי. במידה רבה, היא כלי בידי הממסד לעיצובו של הקולקטיב. כאמצעי מרחבי המשמש לתקשורת של משמעויות וערכים המשותפים לחברה, האנדרטה נוטה לקבע פרשנות יחידה של האירוע ההיסטורי אותו היא מנציחה. ניתן לטעון,

איחוד ברלין ובנייתה-מחדש כבירתה של גרמניה, הולידו שיח ציבורי-פוליטי שקיבל את ביטויו בשאלות אורבניות ואדריכליות. המרחב הפיזי מצטייר מתוך השיח כזירת מאבק בין תפיסות עולם וכאמצעי מרכזי בפרשנות ובעיצוב-מחדש של זהות קולקטיבית. אחד משיאיה של התופעה הוא הדיון הציבורי הסוער, המתקיים מאז סוף שנות השמונים, בהצעה לבנות בברלין אנדרטה מרכזית לזכר יהודי אירופה שנספו בשואה. דיון זה יש לראות על רקע ייחודיותו: לא מדובר ב'עוד אנדרטה לשואה', כי אם במדינה המבקשת להנציח את הפשעים שביצעה היא עצמה. ההיסטוריון ג'יימס יאנג, אשר חוקר את ביטוייה של הנצחת השואה, טוען שהפולמוס הציבורי עצמו הוא-הוא האנדרטה, שכן "יתכן והעיסוק האמיתי, הוודאי ביותר, עם הזכרון נעוץ באי-הפתירות הנצחית שלו".

הדיון נסב סביב הצעות שונות לאנדרטה, מתחרויות אדריכליות בינלאומיות ועד להצעות של פוליטיקאים גרמניים בכירים. ההצעה הנבחרת, של האדריכל האמריקאי פיטר אייומן, ליבתה את הסערה הציבורית (שבמהלכה גם פרש הפסל ריצ'רד סרה, שותפו לתכנון). בתארו את הדיונים סביב שאלת האנדרטה, מביא משה צוקרמן את דבריו של הפילוסוף יורגן הברמס, המחייב את הניסיון לבנייתה של האנדרטה, משום שהיא "אות לקבלת האחריות הפוליטית של דור הצאצאים", ותנאי ליצירתה של "זהות לאומית תבונית, כזו שתבוניותה נובעת מתודעת השבר". בצד דברים אלה מעלה צוקרמן עצמו חשש מפני "בטוניזציה

הכניסה לאנדרטה מכוון הכיכר

חתך באיזור העליון של האנדרטה

קולקטיבית, כאשר החללים הולכים ומתרחבים וכאשר הם מצטלבים. מקומות התקבוצות, רגעים של עזירה בתוך התנועה של האנדרטה, מאפשרים שיח ומפגש.

זמן: זמן הינו מרכיב חשוב בחוויית האנדרטה. הן ברצף התנועה של המבקר באנדרטה והן בהשתנותה של האנדרטה עם השנים. האנדרטה פועלת כזרז לשינוי באתר. שתילת עצי האלון מתבצעת לאורך זמן, באופן הדרגתי. הריטואל של שתילת עצי האלון מביא להשתלטות איטית של העצים על חלל האנדרטה.

כמו הזכרון עצמו, האנדרטה מצויה בשינוי מתמיד. האם יעצים היער הגדל עם הזמן את חוויית האנדרטה, או שמא יעלים בצמיחתו את עצם קיומה?

לקריאה נוספת בנושא האנדרטה לשואה בברלין:
משה צוקרמן, האנדרטה לזכר השואה בברלין, זמנים 76-
רבעון להיסטוריה, אוניברסיטת ת"א, סתיו 2001.
James E. Young, *The Texture of Memory - Holocaust Memorials and Meaning*, Yale Univ., 1993; *At Memory's Edge - After-Images of the Holocaust in Contemporary Art and Culture*, Yale Univ., 2000
Brian Ladd, *The Ghosts of Berlin Confronting German History in the Urban Landscape*, Chicago Univ., 1997

אדריכלית נוף ורדית
צורנמל היא בעלת תואר
שני באדריכלות נוף
מאוניברסיטת הרווארד,
1999.

שהקיבוע הנו בלתי נמנע, שהרי הבנות משותפות אלו, ואישורן-מחדש באמצעים סימבוליים כגון טקס ואנדרטה, הן הבסיס לעיצובה של זהות קיבוצית. ועדיין, צמצום של דרכי הקריאה האפשריות של אירועים היסטוריים למכנה-משותף נוח לעיכול, שוחקת את תפקידו של הפרט כפרשן, מרדדת את משמעותו כסובייקט. כיצד ניתן לגרום לפרט להגיע לתובנות משלו?

האנדרטה שאני מציעה מבקשת 'לגרות' את הזיכרון, 'להפעיל' את המבקר כפרשן ולגרום לו להרגיש, לחשוב, להתבונן פנימה. מכיוון שהאנדרטה אינה נסמכת על סמלים שגורים, היא מצריכה פענוח פעיל של הצופה. כלומר, בנייה אישית של מערכת משמעות אשר אינה יכולה להיות מתוכננת-מתוכננת 'מבחוץ'. החוויה הפיזית-הרגשית של האנדרטה מבקשת לעורר בו-זמנית של פרשנויות, שונות ואף מנוגדות. העול של חילוץ המשמעות מוטל על הפרט.

נוף: האנדרטה יוצרת נוף. הנוף עצמו, 'חפור' ו'מיוער', הוא המסמן המורכב המעורר/מייצג משמעות. המשמעות נוצרת מאופני הקריאה השונים אשר ניתן להשליך על 'נופים' אלה: החוויה הפיזית של תנועה כלפי מטה במרחב האנדרטה, תנועה החודרת את השטחיות של ברלין ושל האתר, יכולה להיקרא כמגוננת וככולאת, רחם ומקום קבורה. עבור הפרט יוצרת ההתחפרות מקום של שקט, מפלט להרהורים. ברמה העירונית, פועלת האנדרטה החפורה כהפרעה מכוונת ברקמה הברלינאית המתחדשת, פצע או צלקת. יער האלונים הצומח באנדרטה עשוי לעורר קדרות, אימה ואבדן דרך. אך עם זאת הוא מספק הגנה ומסמל חיים, תקווה והמשכיות. תגובות אלה מועצמות על ידי מרכזיותו של היער (ויער האלונים בפרט) באתוס הלאומי הגרמני.

הקשר: האנדרטה חורגת מהאתר התחום שהוגדר לה ו'פולשת' לתחום הכיכר החגיגית של שער ברנדנבורג: כיכר של בנקים ושגרירויות, כיכר הכניסה ההיסטורית לעיר, כיכר אשר נחרבה כליל במלחמת העולם השנייה, בהותירה רק את שער ברנדנבורג כסמל הניבט מעבר לחומה. הכיכר נבנתה לאחרונה שוב מתוך תפיסה של 'שיחזור ביקורתי', אשר למעשה יצרה מחדש את הרקמה העירונית הברלינאית. ה'הפרעה' שנגרמת על ידי האנדרטה מתבטאת גם כלפי מערב, כלפי ה'טירגרטן' (פעם פארק-ציד והיום פארק עירוני). קו-השבר של האנדרטה מסמן מחדש קו-תפר ברלינאי אשר נעלם מן העין: קו 'חומת המכס' של העיר ההיסטורית, אשר לאורכו נבנתה כעבור שנים חומת ברלין ונמחקה כמעט לחלוטין עם איחוד העיר.

תנועה: בכניסה לאנדרטה מתוך חלל הכיכר, מנותק המבקר מהעירוני-הציבורי. לוחות של פלדת קורטן מתווים שבילים צרים של חומר גרוס, ההולכים וחודרים את מישור הכיכר, מתחפרים כלפי מטה. ההתנהלות בחבורה נעשית בלתי אפשרית. החוויה מכוונת אל הפרט: הצורך המתמיד לבחור דרך, החוויה הפיזית של תנועה בחלל צר. בהדרגה, עם התנועה אל תוך האנדרטה, הולכת החוויה ונעשית